

Rozdział 1

GEOGRAFICZNE, RELIGIJNE I KULTUROWE TŁO WCZESNEGO KOŚCIOŁA

Zanim zaczniemy omawiać formowanie się wczesnego Kościoła, trzeba zbadać świat, w którym powstał. Jak wspomniano we wstępie, idea i struktura Kościoła nie były wydarzeniem typu „raz na zawsze”. Kościół formował się raczej przez pewien okres, od historycznego łona judaizmu w konkretnym kontekście historycznym, związanym z konkretnymi realiami geograficznymi, etnicznymi, politycznymi, społecznymi i kulturowymi. Wszystkie te czynniki wpłynęły na wczesne chrześcijaństwo i pomogły ukształtować Kościół w I wieku po Chr.

Duża część tej sekcji odnosi się do Palestyny i natury palestyńskiego judaizmu, widocznej w należących do niego grupach religijnych (sektach lub stronnictwach) oraz instytucjach (świątynia i synagoga). Poprzez podkreślenie pewnych wydarzeń, mających miejsce przed I wiekiem po Chr., mam nadzieję odpowiedzieć na niektóre z pytań często zadawanych przez studiujących Nowy Testament: „Skąd się wzięliśmy? Co się wydarzyło w Palestynie między Starym i Nowym Testamentem, przez te czterysta długich lat ciszy między prorocstwem Malachiasza i przybyciem Jezusa-Mesjasza?”.

Informacje tego typu są ważne w zrozumieniu służby Jezusa oraz pojawienia się wczesnego Kościoła w Jerozolimie i jej okolicach. By omówić świat grecko-rzymski, wychodzę więc także poza Palestynę, ponieważ to tam miał miejsce wczesny rozwój Kościoła. Pod wieloma względami świat ten dość mocno różnił się od świata palestyńskiego, w którym Kościół napotykał nowe wyzwania polityczne i religijne.

Nawet skąpa wiedza na temat tej kultury pomoże nam zrozumieć, w jaki sposób Kościół starał się komunikować swoje przesłanie, mówiące o Bożej miłości przez Chrystusa, oraz utrzymywać swoje świadectwo „pośród rodu złego i przewrotnego” (Flp 2,15). Jednakże nie wszystko w tym świecie było złe. Gwałtowny wzrost Kościoła, na przykład, był możliwy dzięki powszechności wspólnej kultury hellenistycznej, języka greckiego, pokojowych warunków w całym imperium (*pax romana*), udogodnień w transporcie morskim i lądowym oraz społecznej strukturze domostwa. Z wielu powodów był to dobry czas, by Bóg rozpoczął ten etap historii zbawienia, ponieważ istniało wiele warunków, które umożliwiły to, by ewangelia była głoszona w nieskrępowany sposób, a Kościół odniósł sukces.

1.1. Tło geograficzne¹

1.1.1. Palestyna. Palestyna (nazywana też ziemią obiecaną, ziemią Filiśtynów, ziemią Kanaan, ziemią Izraela oraz Ziemią Świętą) to ogólna nazwa określająca terytorium rozciągające się od brzegu Morza Śródziemnego na zachodzie do terenów leżących za Jordanem na wschodzie. Z powodu jej strategicznego położenia w kontekście Bliskiego Wschodu, między Morzem Śródziemnym i pustynią, Palestyna była na drodze między starożytnymi cywilizacjami Egiptu i Mezopotamii oraz często doświadczała inwazji obcych imperiów. Jedną z nich miała miejsce w 722 roku przed Chr., gdy Asyryjczycy pokonali północne królestwo Izraela, wprowadzili tysiące Izraelitów i osiedlili ich w różnych częściach imperium asyryjskiego (2 Krl 17). Innej inwazji dokonali Babilończycy. Pod przywództwem Nebukadnesara najechali na Pale-

¹ Informacje na temat tła znajdują się w Paul Barnett, *Jesus and the Rise of Early Christianity: A History of New Testament Times* (Downers Grove, Ill.: InterVarsity Press, 1999); Albert A. Bell Jr., *Exploring the New Testament World* (Nashville: Thomas Nelson, 1998); Shaye J.D. Cohen, *From the Maccabees to the Mishnah* (Philadelphia: Westminster Press, 1989); Everett Ferguson, *Backgrounds of Early Christianity*, wyd. 2 (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 1993); K.C. Hanson i Douglas E. Oakman, *Palestine in the Time of Jesus* (Minneapolis: Augsburg Fortress, 1998); John H. Hayes i Sara R. Mandell, *The Jewish People in Classical Antiquity* (Louisville: Westminster John Knox, 1998); James S. Jeffers, *The Greco-Roman World of the New Testament* (Downers Grove, Ill.: InterVarsity Press, 1999); Helmut Koester, *History, Culture and Religion of the Hellenistic Age*, t. 1 (Philadelphia: Fortress, 1982); William S. LaSor, „Palestine”, ISBE 3:632–649; A.R.C. Leaney, *The Jewish and Christian World 200 B.C.-A.D. 200* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984); Eduard Lohse, *The New Testament Environment* (Nashville: Abingdon, 1976); James D. Newsome, *Greeks, Romans, Jews* (Philadelphia: Trinity Press International, 1992); Calvin J. Roetzel, *The World That Shaped the New Testament* (Atlanta: John Knox, 1985); D.S. Russell, *The Jews from Alexander to Herod* (Oxford: Oxford University Press, 1967); N.T. Wright, *The New Testament and the People of God* (Minneapolis: Fortress, 1992), ss. 147–214. Dodatkowe źródła zostały wymienione w Raymond E. Brown, *An Introduction to the New Testament* (New York: Doubleday, 1997), ss. 55–96.

stynę, zniszczyli świątynię w 587 roku przed Chr. i wprowadzili wielu Żydów (głównie z klasy wyższej) do niewoli (2 Krl 24–25; Jr 39–41). Istnieją mocne sugestie ku temu, że szkoły skrybów i synagoga miały swoje źródło w okresie babilońskiej niewoli Żydów (zob. 1.2.1.3).

Pokonanie imperium babilońskiego przez Persów miało ogromny, pozytywny wpływ na Palestynę, ponieważ Cyrus, założyciel imperium medo-perskiego, zezwolił Żydom na powrót do ich ojczyzny. Chociaż Palestyna pozostawała pod perskim panowaniem (ok. 532–332 przed Chr.), Zerubabel powrócił w 537 roku przed Chr., by odbudować świątynię (ukończoną ok. 516 r. przed Chr.), Ezdrasz ponownie ustanowił kult i system kultowy w Jerozolimie (ok. 458 przed Chr.), a Nehemiasz powrócił, by odbudować mury i bramy miasta (zob. Księgi Ezdrasza, Nehemiasza i Aggeusza).

Hellenistyczna inwazja na Palestynę rozpoczęła się wraz z militarnymi i kulturowymi podbojami Aleksandra Wielkiego (332–323 przed Chr.). Po jego śmierci należące do niego terytoria zostały podzielone między jego generałów, *diadochów* („następców”). Po pewnym czasie potworności popełniane na Żydach przez kilka obcych dynastii panujących w Palestynie w latach 323–163 przed Chr. doprowadziły do dużego buntu żydowskiego pod przywództwem Judy Machabeusza („Młota”) oraz kilku innych patriotów żydowskich. Żydzi byli szczególnie rozwścieczeni, gdy Antioch IV Epifanes postawił posąg Zeusa na ołtarzu świątynnym, co stało się znane jako „ohyda spustoszenia” (1 Mach 1,54).

Pod panowaniem Machabeuszy (165–163 przed Chr.) pewni przywódcy żydowscy z dynastii hasmonejskiej byli w stanie uzyskać polityczną i militarną kontrolę nad swoim krajem, odbudować wiele zwyczajów i instytucji religijnych, a nawet rozszerzyć terytorium.² Żydowskie święto Chanuka, znane też jako „Święto Światła”, upamiętnia oczyszczenie świątyni i ponowne zapalenie świeczników.³ Większość przywódców machabejskich, która rządziła Palestyną w tym okresie, przyniosła Żydom pokój, stabilność, dobrobyt i wolność religijną. Niektórzy jednak byli zepsuci i okrutni. Aleksander Janneusz (103–76 przed Chr.), na przykład, rządził z odrażającym okrucieństwem (Flawiusz, *Ant.* 13.13.5 §372; 13.14.2 §380). Jego polityka podzieliła politycznych

² Jest to dynastia żydowskich arcykapłanów i królów, która rządziła w latach 142–63 przed Chr. Nazwa może pochodzić od pra-pradziada (Hasmoneusza) Matatiasza, kapłana z wioski Modin, który tak naprawdę rozpoczął bunt machabejski (1 Mach 2,1-41; *Ant.* 12.6.1 §265; 17.7.1 §187; 20.8.11 §189; 20.10.3 §238; 20.10.5 §247). Zob. Tessa Rajak, „Hasmonean Dynasty”, *ABD* 3:67–76; Harold W. Hoehner, „Hasmoneans”, *ISBE* 2:621–271; Joseph Sievers, „Hasmoneans”, *DNTB*, ss. 438–442.

³ Duża część opisanej tu pokrótce historii Machabeuszy jest zapisana w 1 i 2 Księdze Machabejskiej oraz w pismach Flawiusza, żydowskiego historyka i apologety, który żył mniej więcej w latach 37–100 (*Ant.* 12.7.7 §§323-326).

i religijnych przywódców żydowskich. Niektórzy historycy są przekonani, że ci „gorliwi dla prawa” (*hašdim*) stali się w końcu faryzeuszami, grupą, która pragnęła oczyścić religię i we właściwy sposób interpretować Torę. Możliwe, że ci, którzy nie byli w stanie poradzić sobie z sekularyzacją ich religii oraz okropieństwami dokonywanymi przez arcykapłanów, uciekli na pustynię i stali się esseńczykami lub założycielami wspólnoty z Qumran (zob. 1.2.1.6).

Do 146 roku przed Chr. Rzym rządził już większość zachodniego świata. Pod militarnym dowództwem Pompejusza armia rzymska przybyła do Jerozolimy, zdobyła miasto w 63 roku przed Chr. i sprofanowała świątynię poprzez wejście do miejsca najświętszego (Flawiusz, *J.W.* 1.7.6. §§152-154; por. *Ant.* 14.4.4 §§70-73).⁴ W ten sposób rozpoczęło się rzymskie panowanie w różnych częściach Palestyny oraz seria przywódców, których Nowy Testament określa mianem królów, namiestników, tetrarchów, etnarchów i prokuratorów.

Hańba wynikająca z rzymskiego panowania wzbudzała u Żydów wiele różnych pytań teologicznych. Po pierwsze, nienawidzili obcej okupacji *ich ziemi*, terytorium danego im przez Boga jako ludowi przymierza, która była, razem ze świątynią i Torą, filarem ich wiary.⁵ Po drugie, wierzyli w teokrację, ale zastanawiali się, czy Bóg znów ich nie porzucił. Na te wątpliwości pojawiły się w różnych grupach religijnych różne odpowiedzi, wliczając w to dostosowanie się (faryzeusze), bierny opór (esseńczycy) czy aktywny bunt (ruchy rewolucyjne).⁶

Pojawiające się od roku 66 po Chr. rebelie i bunty, inicjowane przez niektórych zelotów, sprowokowały Rzym do wysłania generała Tytusa, by zniszczył Jerozolimę i jej świątynię. Utrata świątyni w roku 70 po Chr. była znaczącym ciosem dla wiary żydowskiej. Nadal jednak, chociaż nie mogli składać ofiar, przestrzegali sabatu, praktykowali obrzezanie, czytali i studiowali prawo itd. Napięcia między Żydami i Rzymem zwiększyły się jednak, gdy w 117 roku po Chr. cesarzem został Hadrian. W roku 135 po Chr. Rzym zmiażdżył kolejny bunt, tym razem prowadzony przez Bar-Kochbę („Syna Gwiazdy”). Jerozolima znów została zniszczona, a później odbudowana jako obóz wojskowy, zwany Aelia Capitolina (Aelia to imię rodowe Hadriana, a Capitolina odnosiło się do rzymskiego boga nieba, Jowisza).

⁴ Zob. Lester L. Grabbe, „Jewish History: Roman Period”, *DNTB*, ss. 576–580; Brian M. Rapske, „Roman Governors of Palestine”, *DNTB*, ss. 978–984.

⁵ Zob. omówienie czteroczęściowego fundamentu judaizmu drugiej świątyni (monoteizm, ziemia, Tora oraz świątynia) w James D.G. Dunn, *The Partings of the Ways* (Philadelphia: Trinity Press International, 1991), ss. 18–36; zob. też Dale C. Allison Jr., „Land in Early Christianity”, *DLNTD*, ss. 624–644; Lawrence H. Schiffman, „Israel, Land of”, *DNTB*, ss. 554–558; N.T. Wright, *New Testament and the People of God*, ss. 226–227.

⁶ Zob. Steven D. Fraade, „Palestinian Judaism”, *ABD* 3:1060; David Rhoades, „Zealots”, *ABD* 6:1043–1054.